

2. Ὀντολογία καὶ φυσική. Ὁ Γεῖλιγγίος πέποιθεν, ὡς ἐξ αὐτογνωσίας, ὅτι ὑπάρχει θεός, ὑποκείμενον (ἐγὼ) καὶ ἀντικείμενον (κόσμος)· ὅτι ἐκεῖνος εἶναι παντέλειος καὶ αἴτιος τούτων ἀμφοτέρων, τοῦ τε ἑκτατοῦ κόσμου τῶν σωμάτων καὶ τῶν νοούντων πνευμάτων ἢ ψυχῶν ἐκάστων. Δὲν παραδέχεται δ' ὅμως ὅτι ὁ θεὸς ἐδημιούργησε ταῦτα ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ πιστεύει, κατὰ τρόπον πανθεικόν, ὅτι ἐκεῖνος παρήγαγεν αὐτὰ ἐξ ἑαυτοῦ. Οὕτω δὲ ἀμφοτέρω, ἀπὸ τοῦ θεοῦ προερχόμενα, εἶναι πεπερασμένοι τρόποι (modi) τῆς θείας οὐσίας, ξένοι καὶ ἄμοιροι τῆς θείας τελειότητος. Τὰ ἐπὶ μέρους πνεύματα (αἱ ψυχαὶ) ἔλκουσι τὴν καταγωγήν καὶ ἀρχὴν αὐτῶν ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ· εἶναι φανερώσεις τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀθάνατα (*sumus igitur modi mentis, si auferas modum, remanet ipse Deus*)¹. Παραπλησίως δὲ πως καὶ τὰ μερικὰ σώματα εἶναι τρόποι τῆς ἀπείρου ὕλης καὶ ἀποτελοῦσιν ἐκφάνσεις ἐνιαίου ὅλου ἀτμήτου καὶ ἀδιαιρέτου. Ὅπως λοιπὸν τὰ σώματα ἕκαστα ἐμπεριέχονται ἐν τῇ ἀπείρῳ ὕλῃ, οὕτω καὶ τὰ ἐπὶ μέρους πνεύματα ἐμπεριέχονται ὡς τρόποι ἐν τῷ ἀπείρῳ πνεύματι, τῷ θεῷ².

Ἐν τῇ Φυσικῇ καὶ τῇ Μηχανικῇ στοιχεῖ ἐν τῷ συνόλῳ ὁ Γεῖλιγγίος εἰς τὸν Καρτέσιον καὶ μόνον ἐν ὀλίγοις ἀποκλίνει αὐτοῦ. Οὕτως ἀποφαίνεται ὅτι κύριον γνῶρισμα τῶν σωμάτων εἶναι ἡ ἑκτα-

majora in Principia R. Descartes, 1690 καὶ 1691. Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Λουγδούνου εὐρίσκονται αἱ γραπτὰ πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις τοῦ Γεῖλιγγίου περὶ Λογικῆς, Φυσικῆς, Μεταφυσικῆς, Ἠθικῆς, ἐτι δὲ παρατηρήσεις εἰς τὰς Ἀρχὰς τοῦ Καρτεσίου. Ἐπιμελῆς δὲ καὶ ἀκριβῆς ἔκδοσις τῶν ἔργων αὐτοῦ, εἰς τρεῖς τόμους, ἐγένετο ὑπὸ I. P. Land, 1891 - 1893.

1. *Opera Genlincx* (ἐκδ. Land) 2, 158 ἐξ. Τὰ μερικὰ καὶ πεπερασμένα πνεύματα δύνανται μὲν κατὰ τινὰ τρόπον νὰ ὀνομάζωνται ἕκαστον «πνεῦμα», ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας ἀνῆκουσιν (ὡς μέρη) εἰς τὸ καθολικὸν πνεῦμα, τὸν θεόν. Πᾶσαι αἱ ἐννοιαὶ καὶ πᾶσαι αἱ ἀἰδέιοι ἀλήθειαι, οἷαι αἱ μαθηματικαί, ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ πνεύματι, οὐχὶ ἐν ἡμῖν. Θεωροῦντες ἄρα τὰς ἐννοίας ἐκεῖνας, ἐνορῶμεν αὐτὰς ἐν τῷ θεῷ καὶ ἐπομένως αὐτὸν τοῦτον τὸν θεόν. (αὐτ. 2, 286 ἐξ.).

2. «*Clariora haec evadent ex corporis comparatione simpliciter et corporum secundum quid seu corporum particularium*» (αὐτ. 2, 286).

σις καὶ ὅτι εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων ἀνήκει ἡ πολλότης· πρέπει νὰ ὀμιλήσωμεν ὅτι ἡ ὕλη ἔχει μέρη καὶ ταῦτα πάλιν ἄλλα μέρη καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς, ὅτι δὲ τὰ μέρη νοοῦνται μόνον ὡς ἀποτελέσματα ἐπιδράσεων, κατ' ἀκολουθίαν ὡς προϊόντα τῆς διαιρέσεως. Λογικῶς πρότερον τοῦ σωματικοῦ κόσμου εἶναι τὸ ἀρχέγονον πνεῦμα. Τοῦτο δὴ δὲν ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐκεῖνον ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀλλὰ παρήγαγεν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας. "Ὅθεν ὁ (σωματικὸς) κόσμος ἀνήκει εο ἰρσο εἰς τὸν θεόν· δὲν ἔχει ὅμως, κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν, ἀϊδιότητα ἀλλ' ἀπειρον τοπικὴν ἑκτασιν (corpus quaquaversus in infinitum extenditur). "Ὑπαρξις κενοῦ εἶναι ἀδύνατος, σῶμα δὲ καὶ ἑκτασις εἶναι τὸ αὐτό. 'Απλῶς εἰπεῖν, τὸ σῶμα δὲν ἔχει ἰδίαν καὶ αὐτοτελῆ ὕπαρξιν οὐδὲ κινεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ· εὐρίσκεται ἐν τινὶ θέσει καὶ εἶναι ἀδιαχώρητον καὶ ἀπτὸν (ψηλαφητόν) ¹.

3. Γνωσιολογία. Αἱ γνωσιολογικαὶ καὶ λογικαὶ γνῶμαι τοῦ φιλοσόφου² εἶναι πολλῆς προσοχῆς ἀξίαι· διότι ἐν αὐταῖς ἀποδοκιμάζεται ἡ ἀφελῆς πραγματοκρατία, ὑποβάλλονται εἰς κριτικὸν ἔλεγχον αἱ ἀριστοτελικά καὶ σχολαστικά θεωρία καὶ ἀναφαίνονται τάσεις προλαμβάνουσαι πῶς τὰ διδάγματα τοῦ Καντίου. Ἐξαίρεται δηλαδὴ ἡ ἀτέλεια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ὑποστηρίζεται ὅτι δὲν γινώσκομεν τὰ πράγματα οἷα εἶναι καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ μόνον οἷα παρέχονται ὑπὸ τῶν κατηγοριῶν τοῦ ἡμετέρου νοῦ, ἅς πλημμελῶς μεταφέρομεν καὶ ὑποβάλλομεν εἰς τὰ πράγματα. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ νόησις ἡμῶν τελεῖται καθ' ὠρισμένους τύπους, οἱ οἱ ὁ τύπος τῆς οὐσίας, τοῦ ὄντος (ens, quod est), καὶ ὁ τῆς ἰδιότητος, καταστάσεως τοῦ ὄντος (modus entis)· εἶναι δὲ οἱ τοιοῦτοι τύποι ὑποκειμενικοὶ καὶ δὲν ἰσχύουσιν ἐπὶ τῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτά. Ὅπως δηλαδὴ προσνέμομεν εἰς τὰ πράγματα τὸ χρῶμα, τὴν θερμότητα ἢ ψυχρότητα ὡς ἰδιότητας, οὕτω μεταφέρομεν εἰς ἐκεῖνα τοὺς τύπους τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, χαρακτηρί-

1. Αὐτ. 2, 158 ἐξ.

2. Ταύτας ἀναπτύσσει κυρίως ἐν τῇ Μεταφυσικῇ (Metaphysica ad mentem peripateticam) καὶ τῇ Λογικῇ (Logica fundamentis suis... restituta).

ζοντες τὰ πράγματα ὡς οὐσίας καὶ συμβεβηκότα, ὅλα καὶ μέρη, γένη καὶ εἶδη καὶ ὅσα τοιαῦτα.

“Ὅπως ἂν ἔχη, διακρίνονται τέσσαρες βαθμίδες γνώσεως, ἦτοι 1) ἡ ἀπλῶς ὑποκειμενικὴ γνῶσις ἢ γινομένη διὰ τῆς κατ’ αἴσθησιν παρατηρήσεως (*perceptio sensuum*)· 2) γνῶσις ἀσφαλεστέρα μὲν ἐκείνης, ἀλλ’ οὐχὶ ἐναργῆς καὶ σαφῆς οὐδ’ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων διεισδυτικὴ (οἷα ἡ γνῶσις ὅτι ὁ θεὸς ἐδημιούργησεν ἡμᾶς)· 3) γνῶσις εὐκρινῆς μὲν, ἀλλ’ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μόνον τῶν πραγμάτων περιωρισμένη καθὰ θεωροῦσα αὐτὰ κατὰ τὰς κατηγορίας τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ· καὶ 4) ἡ σοφία (*sapientia*), ἡ ἐπιστήμη ἢ προβάλλουσα τὸ πρᾶγμα γυμνὸν καὶ ἄμοιρον πάντων τῶν τρόπων (*modi*) τοῦ νοῦ ἡμῶν· τοιαύτην γνῶσιν ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις ποιεῖ αὐτὸς τὰ πράγματα (οὕτω καὶ ἡμεῖς ἔχομεν συνείδησιν τῆς ἀγάπης, τοῦ μίσους καὶ τῶν ἄλλων ἐνεργειῶν τῶν ἐκπηγαζουσῶν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν). ” Ἀπειρον καὶ τελείαν σοφίαν ἔχει μόνον ὁ θεός, γινώσκων πάντα ἔσωθεν¹.

Ἡ θεωρητικὴ καὶ ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία χωρίζονται καὶ διαστέλλονται ἀπ’ ἀλλήλων μόνον κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐκθέσεως· ἀλλὰ κατ’ οὐσίαν εἶναι ἡ φιλοσοφία μία καὶ ἀποβαίνει εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὅ,τι περ ἡ ὑγίεια εἰς τὸ σῶμα. Πειρᾶται δὲ ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία ἢ σοφία νὰ ἐπισκοπήσῃ τὰ ὄντα καὶ κατανοήσῃ οἷα εἶναι καθ’ ἑαυτά, ἀδιαφόρως πρὸς δὴν νοοῦνται τρόπον. Ἡ δύναμις, δι’ ἧς εἰσχωροῦμεν εἰς τὰ πράγματα, λέγεται νοῦς ἢ λόγος· ἀναγνωρίζεται δὲ ὡς ἄμεσος γνῶσις ἢ αὐτογνωσία καὶ ὁμολογεῖται, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Καρτεσίου, ὅτι πᾶν τὸ μὴ δυνάμενον νὰ νοηθῇ ἄλλως καὶ ἄρα ἰσχυρῶς ἐπιβαλλόμενον ἡμῖν εἶναι ἀναμφιβόλως ἀληθές καὶ βέβαιον ἄρα.

4. Ψυχολογία. “Ὅπερ κατ’ ἐξοχὴν ἐπεσπάσατο τοῦ φιλοσόφου τούτου τὴν προσοχὴν ἦτο, ὡς εἰκός, τὸ ὑπὸ τῶν Καρτεσιανῶν συντόνως τότε συζητούμενον θέμα τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς. Ὑποτεθέντος δηλαδή ὅτι σῶμα καὶ ψυχὴ εἶναι οὐσίαι διά-

1. *Metaph. vera* 3,6.

φοροι ἀλλήλων καὶ ἀντίθετοι, ἐνεφανίζετο ἢ ἐπάλληλος ἐπίδρασις αὐτῶν ὡς δυσεπίλυτον πρόβλημα καὶ ὅλως εἰπεῖν ἐχαρακτηρίζετο ἢ συνάφεια τούτων ὡς τὸ μέγιστον θαῦμα τοῦ κόσμου. Καὶ ἀληθῶς, ἐὰν ἡ φύσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἢ νόησις καὶ μόνον ἢ νόησις, τοῦ δὲ σώματος ἢ φύσις μόνον ἢ ἔκτασις, τότε ἡ πραγματικὴ σώματος καὶ ψυχῆς ἐπάλληλος ἐπίδρασις (*influxus physicus*) ἀποβαίνει ἀδύνατος. Τὸ σῶμα εἶναι ἀδύνατον νὰ διεγείρῃ ἐν ἐμοὶ αἰσθήματα· διότι οὐδ' ἐν ἑαυτῷ δύναται νὰ ποιήσῃ τοιαῦτα, πολλῶ ἤττον ἐν ἐμοί. Ὡσαύτως δ' εἶναι πάντῃ ἀνίκανον νὰ διεγείρῃ ἐν ἐμοί νοήματα, διότι καὶ αὐτὸ (τὸ σῶμα), οὐδὲν ἔχει νόημα· μόνον νοοῦν ὃν δύναται νὰ παράγῃ νοήματα. Εἰς τὸ σῶμα ἀνήκουσι κινήσεις, οὐχὶ αἰσθήματα καὶ νοήματα, ὥστε νὰ μεταβιβασθῶσιν εἰς τὴν ψυχὴν· ἂν δ' ὑποτεθῆ ὅτι μεταβιβάζονται κινήσεις εἰς τὴν ψυχὴν, αὗται δὲν θὰ ἐγίνοντο αἰσθήματα ἢ νοήματα, διότι μεταξὺ κινήσεων καὶ αἰσθημάτων ἢ νοημάτων οὐδεμία ὑπάρχει σχέσις.

Λοιπὸν τὸ σῶμα δὲν ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὴν ψυχὴν, ὥστε νὰ ἐμποιῇ αὐτῇ ἀντιλήψεις. Οὐδὲ πάλιν ἐπιδρᾷ ἢ ψυχὴ διὰ τῆς βουλήσεως ἐπὶ τὸ σῶμα, ὥστε νὰ παράγῃ κινήσιν αὐτοῦ. Διότι ἡ φύσις τῆς ψυχῆς εἶναι μόνον ἢ νόησις, κατ' ἀκολουθίαν δὲ πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην ἐνέργειαν εἶναι ἢ ψυχὴ ἱκανὴ παρὰ τὴν νόησιν· εἶναι ἄρα ἀστήρικτος πᾶσα εἰκασία, καθ' ἣν ἢ νοητικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς διεγείρει κινήσιν τοῦ σώματος.

Ἐπειτα δὲ δὲν ποιῶ ἐγὼ (δηλαδή ἢ ψυχὴ μου) τὰς κινήσεις τοῦ σώματός μου, διότι ἀγνοῶ πῶς αἱ κινήσεις αὗται παράγονται· εἶναι δ' εὐδηλον ὅτι δὲν ποιῶ ὅ,τι ἀγνοῶ πῶς γίνεται (*quod nescis quo modo fiat, id non facis*)¹. Τέλος προστεθήτω ὅτι ἐνδέχεται

1. Ἡ νοοῦσα οὐσία, ἢ ψυχὴ μου, νοεῖ ἐναργῶς καὶ σαφῶς μόνον ὅ,τι παράγει ἐξ ἑαυτῆς καὶ πάλιν παράγει ὅ,τι σαφῶς νοεῖ. Ἄλλ' ἀφοῦ δὲν νοῶ καὶ δὲν γινώσκω, πῶς εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ γράψω, φέρ'εἰπεῖν, ἢ νὰ περιπατήσω ἐπακολουθεῖ ἢ κινήσις τῆς χειρὸς ἢ τῶν ποδῶν μου, φανερόν ὅτι δὲν ποιῶ ἐγὼ τοιαύτην κίνησιν· ἐγὼ δὲν εἶμαι ὁ αἷτιος ἀλλὰ μόνον ὁ θεατῆς τῆς κινήσεως. Εἶμαι τόσον ὀλίγον αἷτιος τῆς κινήσεως τῶν ποδῶν μου, ὅσον καὶ ἡ κραυγὴ τοῦ βρέφους εἶναι ἄμεσος αἰτία τῆς κινήσεως τοῦ λίκνου (*Metaphys. vera 1,5. Eth. tract. 1, cap. 2, Sect. 2. § 2 καὶ 3*).

νά βούλωμαι μὲν νά κινήσω τὸ σῶμά μου, ἀλλὰ νά μὴ ἐπακολουθῇ ἡ κίνησις· τὰ νοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι μου μένουσι τότε ἐν ἐμοὶ καὶ οὐδὲν παράγουσιν ἐκτὸς ἐμοῦ. Ἡ συνάφεια ἄρα τῶν νοημάτων καὶ βουλημάτων πρὸς τὰς κινήσεις τοῦ σώματος δὲν εἶναι ἔργον τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἀλλὰ τελεῖται ὑπ' ἄλλου.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς δὲν ὑπάρχει ἄμεσος συνάφεια. Ὀνομάζω μὲν τότε τὸ σῶμα ἐμὸν σῶμα, διότι συναισθάνομαι ὅτι αἱ εἰς αὐτὸ συμβαίνουσαι μεταβολαὶ συνάπτονται πρὸς τὰ ἐμὰ νοήματα καὶ βουλήματα· ἀλλ' ἡ τὰ νοήματα καὶ βουλήματα πρὸς τὰς κινήσεις τοῦ σώματος μου συνάπτουσα αἰτία εἶναι ἄλλη τις παρ' ἐμέ. Τίς δ' ὅμως εἶναι αὕτη;

Λύσις τοῦ προβλήματος. Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς προέβαλεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Καρτέσιος καὶ ἐπεχείρησε νά ἐπιλύσῃ αὐτὸ ἀρνηθεὶς ὅτι ἡ ἐπ' ἀλληλα ἐπίδρασις ἐκείνων εἶναι ἄμεσος καὶ πραγματικὴ (εἶναι ἀπλῶς ἰδεατῆ) καὶ εἰσηγησάμενος τὴν θεωρίαν τῆς εὐκαίρου ἀφορμῆς, καθ' ἣν ἡ κίνησις τοῦ κωναρίου γίνεται ἀφορμὴ (οὐχὶ αἰτία) εἰς τὴν γένεσιν παραστάσεως ἐν τῇ ψυχῇ.

Ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ διδασκάλου ἐβάδισαν οἱ μαθηταὶ (Cordemoy, de la Forge καὶ Clauberg)¹ συνομολογήσαντες τὴν θεωρίαν ἐκείνην καὶ ἀποδεξάμενοι τὴν ἐπέμβασιν τοῦ θεοῦ. Καὶ ὁ Γεϊλίγγιος δ' ἐνταῦθα, ἐπιλαμβανόμενος τοῦ προβλήματος, δὲν ἀφίσταται οὐσιωδῶς ἐκείνων· πλὴν συμπληρῶν ἀναπτύσσει εὐρύτερον καὶ ἀκριβέστερον τὰ πράγματα, ὥστε νά θεωρῆται ὁ κυρίως ἰδρυτῆς τῆς περὶ εὐκαίρου ἀφορμῆς θεωρίας ἡ εὐκαιρολογία (Occasionalismus).

Ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Καρτεσίου ὡς πρὸς τὴν σχέσιν σώματος καὶ ψυχῆς, ἐξαίρει ἐντονώτερον ἐκείνου τὴν πρὸς ἀλληλα ἀντίθεσιν αὐτῶν καὶ ἀποκλείει πᾶσαν φυσικὴν ἐπάλληλον τούτων ἐπενέργειαν. Ἀποστέργει δὲ τὴν καρτεσιακὴν ἐκδοχὴν τὴν περὶ ἰδεατῆς ἐπίδράσεως καὶ ἀποστέργων προσέχει ἰδίᾳ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς εὐκαίρου ἀφορμῆς. Ἀποφαίνεται λοιπὸν ὅτι ὅταν ἡ ψυχὴ

1. Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 146 ἐξ.

ἔχη τινὰ βούλησιν, ὁ θεὸς ἐπ' εὐκαιρία αὐτῆς ποιεῖ ἐν τῷ σώματι τὴν πρὸς τὴν βούλησιν ἀντιστοιχοῦσαν κίνησιν· ὅταν δὲ πάλιν συμβαίνει κίνησις τις τοῦ σώματος, ὁ θεὸς ἐπ' εὐκαιρία ταύτης ποιεῖ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἀνάλογον ἀντίληψιν. Οὕτω πως αἱ τοῦ σώματος κινήσεις εἶναι οὐχὶ τὰ ποιητικὰ αἷτια (*causae efficientes*) ἀλλὰ μόνον αἱ εὐκαιροὶ ἀφορμαὶ (*causae occasionales*) εἰς γένεσιν τῶν ἀντιλήψεων τῆς ψυχῆς· αἱ δὲ βουλήσεις πάλιν τῆς ψυχῆς εἶναι εὐκαιροὶ ἀφορμαὶ εἰς γένεσιν τῶν ἀντιστοίχων κινήσεων τοῦ σώματος. Ἡ σταθερὰ τοῦ θεοῦ ἐπέμβασις φαίνεται ὡς σειρά ἐνεργειῶν, καθ' ἃς ἅμα τῇ ἐμφανίσει φαινομένου τινὸς ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ὑποστάσεων, σώματος ἢ ψυχῆς, ὁ θεὸς διεγείρει εὐθὺς ἐπ' εὐκαιρία ἐκείνου ἀντίστοιχον φαινόμενον ἐν τῇ ἄλλῃ¹.

Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ ἐπήγειρεν, ὡς ἦτο εὐλόγον, σημαντικὰς ἀμφιβολίας καὶ ἰσχυρὰν τὴν θεολογικὴν ἀντίρρησιν, ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ θεὸς θὰ ὑπεῖχεν εὐθύνην τῆς διαπράξεως ἀμαρτωλῶν πράξεων (π.χ. θὰ ἐκίνει τὴν χεῖρα τοῦ κακούργου). Διὸ ἀναπτύσσων καὶ μεταποιῶν ἐπὶ τὸ τελειότερον ὁ Γεῖλίγγιος τὴν περὶ εὐκαίρου ἀφορμῆς θεωρίαν συνέζευξεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς διαρκοῦς τοῦ κόσμου τάξεως. Κατὰ ταύτην ὁ θεὸς καθώρισε νόμους ἅπαξ διὰ παντός, ὅπως πρὸς τὰ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν εἰρημένων ὑποστάσεων συμβαίνοντα ἀντιστοιχῶσι τὰ ἐν τῇ ἄλλῃ τελούμενα, οἷον ὅπως πρὸς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τῆς ψυχῆς συμφωνῇ ἢ κινήσεις τοῦ σώματος, ἀνεξάρτητος ἐκείνης. Ὁ θεὸς δηλαδὴ οὕτως ἐμόρφωσε καὶ συνῆψε, κατὰ τρόπον ἄρρητον καὶ ἀδιανόητον ἡμῖν, τὰ ἄλλως διαφορώτατα, ὥστε πρὸς τὴν βούλησιν νὰ ἀντιστοιχῇ ἀνάλογος κινήσεις τοῦ σώματος καὶ πάλιν πρὸς τὴν κίνησιν αὐτοῦ

1. Διὸ καὶ ἐκλήθη, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ προκείμενον φιλοσόφημα *σὺστῆμα τῆς εὐκαίρου ἀφορμῆς ἢ εὐκαιρολογίας* (*Occasionalism*), οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτῆς *εὐκαιρικοὶ* (*occasionalistes*). Κατὰ τούτους ὁ σωματικὸς (φυσικὸς) κόσμος καὶ ὁ πνευματικὸς (νοητικὸς) κόσμος (σῶμα καὶ ψυχὴ) ὑφίστανται παραλλήλως ἀνευ τινὸς φυσικῆς ἐπιδράσεως, ἢ δὲ φαινομένη συνάφεια αὐτῶν τελεῖται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι ἡ πραγματικὴ (ἀληθὴς) αἰτία (*causa vera*) τῆς παραγωγῆς κινήσεων μὲν ἐν τῷ σωματικῷ κόσμῳ, ἀντιλήψεων δὲ καὶ βουλήσεων ἐν τῷ νοητικῷ.

ανάλογος βούλησις τῆς ψυχῆς, χωρὶς νὰ ὑπάρχη αἰτιώδης σχέσις ἢ ἐπίδρασις τῆς ἐτέρας ἐπὶ τὴν ἄλλην¹. Σῶμα καὶ ψυχὴ παρειακάζονται πρὸς δύο ὠρολόγια, ἄτινα, καίπερ μὴ ἔχοντα ἄμεσον συνάφειαν, ὅμως σημαίνουσι τὴν αὐτὴν ὥραν « sine ulla alterius in alterum causalitate vel influxa »². ἡ συμφωνία ἐνταῦθα δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ἐξαρτήσεως ἢ ἐπιδράσεως τῶν ὠρολογίων ἐπ' ἄλληλα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀρχῆθεν γενομένης ὑπὸ ἐπιδεξίου τεχνίτου κατασκευῆς αὐτῶν³.

Λοιπὸν ὁ θεὸς εἶναι ὅπωςδήποτε ὁ αἴτιος τῆς ἐν τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ ὑφεστῶσης ἀντιστοιχίας τῶν κινήσεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν⁴.

5. Ἡ θ ι κ ῆ. Ὁμολογοῦντες πρὸς τὰς ὄντολογικὰς καὶ ψυχολογικὰς ταύτας θεωρίας εἶναι αἱ ἠθικαὶ τοῦ φιλοσόφου ἀποφάνσεις. Ὁ θεὸς εἶναι, λέγει, ἡ μόνη ἐνεργοῦσα αἰτία ἐν τε τῷ σωματικῷ καὶ τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, τὸ μόνον ἀληθῶς δρῶν· τὰ πεπερασμένα πάντα διακρίνει ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ παθητικότης. "Ὅπως δὲ τὰ

1. Eth. Tract. 1, cap. 2, sect. 2 § 2 καὶ 3.

2. Τὴν εἰκόνα τῶν ὠρολογίων ἐχρησιμοποίησε πρῶτος ὁ Cordemoy καὶ ἔπειτα ὁ Λεϊβνίτιος.

3. Ἀμφότεραι αἱ ἐκδοχαὶ (ἡ τῆς διαρκοῦς ἐπεμβάσεως τοῦ θεοῦ καὶ ἡ τῆς ἀρχῆθεν θείας προδιατάξεως) ἀπαντῶσι παρὰ Γεϊλιγγίω, βεβαίως οὐχὶ ἄνευ ἀντιφάσεως. (πρβλ. καὶ M. Köhler καὶ W. Moog (Überweg) σελ. 264.

4. Ἐκ τῆς εὐρείας ἐφαρμογῆς τῆς εὐκαιρολογίας ταύτης προέκυψεν ἡ ἀπόρριψις τῆς λεγομένης αἰτιώδους σχέσεως. Ἀπερρίφθη ὅλως ἡ θεωρία τῆς ἐπαλλήλου ἐπιδράσεως οὐ μόνον τῶν ἀνομοειδῶν, σώματος καὶ ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁμοειδῶν, τουτέστιν ἡ ἐπίδρασις σώματος ἐπὶ ἕτερον σῶμα καὶ ψυχῆς ἐπὶ ἐτέραν ψυχὴν. Οὕτω πως αἱ δεύτεραι αἰτίαι δὲν ἐνεργοῦσιν (*causae secundae non agunt*) καὶ τὰ πεπερασμένα πάντα δὲν ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἄλληλα· ὁ μόνος ἐνεργῶν εἶναι ὁ θεός, ὅστις ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὠρισμένης καταστάσεως ὄντος τινὸς διεγείρει ἀνάλογον ἐν ἐτέρῳ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ πάντα τὰ πεπερασμένα ὄντα εἶναι εὐκαιροὶ ἀφορμαὶ πρὸς ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ· ὁ θεὸς εἶναι ἡ μόνη δρῶσα αἰτία ἐν τε τῷ φυσικῷ καὶ τῷ νοητῷ κόσμῳ ἢ ἄλλως (κατὰ τὴν ἐτέραν ἐκδοχὴν) εἶναι ὁ ἐνεργήσας καὶ καθορίσας ἅπαξ διὰ παντὸς τὴν ἀντιστοιχίαν καὶ ἁρμονίαν πάντων.

ἐπὶ μέρους σώματα εἶναι τρόποι τοῦ ἀπείρου καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀμερίστου σώματος, οὕτω καὶ τὰ ἀνθρώπινα (πεπερασμένα) πνεύματα εἶναι τρόποι τοῦ θείου (ἀπείρου) πνεύματος : « ἐὰν ἄρης τὸν τρόπον, μένει αὐτὸς ὁ θεός »¹. "Ὅθεν συνάγεται ὅτι δὲν ἔχομεν αὐτοτέλειαν οὐδὲ δυνάμεθα νὰ πράττωμέν τι ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλ' εἴμεθα μόνον θεαταὶ ἐκείνου, ὅπερ ὁ θεὸς ἐνεργεῖ· οὐδὲν δὲ δυνάμενοι νὰ πράττωμεν οὐδὲν πρέπει νὰ ἐπιθυμῶμεν (ubi nihil vales, ibi nihil velis ²). Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀναλύει ἡ ἠθικὴ, ἀσχολουμένη περὶ τὴν ἀρετὴν, ἣτις εἶναι ἀγάπη τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἡ δύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀρετὴ ἀπλῶς ὡς ἀγάπη πρὸς τὸν θεόν· πλὴν ἡ τοιαύτη ἀγάπη ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ φυσικὰ ὄντα καὶ εἰς τοὺς κακοὺς, διότι πάντα κατ' ἀνάγκην ἀγαπῶσι τὸν θεὸν καὶ ὑπακούουσιν εἰς τὸ ἀπόλυτον θέλημα αὐτοῦ³. Εἰς τὸν νόμον δ' ὅμως, ὃν ὁ θεὸς ἔδωκεν ἡμῖν, τουτέστιν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ὑπακούουσι μόνον τινές, οἱ ἀγαθοί, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπειθοῦσι καὶ λέγονται κακοί. Ἡ τοῦ νόμου τούτου παράβασις εἶναι ἁμαρτία καὶ ἔχει ρίζαν καὶ ἀρχὴν τὴν φιλαυτίαν, ἣτις εἶναι ἀγάπη τῶν παθῶν. Οὐδὲν δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν χάριν ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ πάντα ἕνεκα τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ὀφείλομεν νὰ ὑπακούωμεν εἰς αὐτὸν οὐχὶ ἕνεκα τῆς ὠφελείας ἀλλ' ἕνεκα τῆς ὀρθότητος· μηδὲν νὰ ποιῶμεν χάριν τῆς ἡμετέρας εὐτυχίας ἀλλὰ πάντα χάριν τοῦ καθήκοντος⁴.

Εἰ καὶ εἶναι μία κατ' οὐσίαν ἡ ἀρετὴ, ὅμως ἀπαριθμοῦνται συνήθως πολλαὶ ἀρεταί· διότι συγγέονται τὰ ἐκ τῆς ἀρετῆς ἀπορρέοντα ἐπὶ μέρους καθήκοντα πρὸς αὐτὴν τὴν ἀρετὴν. Διακρίνονται δὲ τέσσαρες κυρίως ἀρεταί, ἡ ἐπιμέλεια δηλονότι καὶ ἡ ὑπακοή, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ταπεινοφροσύνη. Ἡ ἐπιμέλεια (diligentia) εἶναι ἡ πρόθυμος ὑπακοή εἰς τοῦ ὀρθοῦ λόγου τὰ προστάγματα καὶ ἀπαι-

1. Ὁ θεὸς εἶναι καθαρὸν πνεῦμα, οὐ τὴν οὐσίαν νοοῦμεν μόνον καθ' ὅσον ἀπονέμομεν αὐτῷ νόησιν καὶ βούλησιν. Δὲν νοοῦμεν ὅμως πῶς ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ χρησιμοποιοεῖ αὐτὸ ὡς ὄργανον.

2. Tract. 1., cap. 1 §§ 2. n. 2.

3. « Εἴτε θέλεις εἴτε μὴ θέλεις, θὰ ὑπακούσης » (velis nolis, parebis) Αὐτ. (Tract. ἐνθ. ἄνωτ.).

4. Ἐνθ. ἄνωτ.

τεῖ δύο τινά, τὴν ἀπὸ τῶν ἔξω πραγμάτων ἀποστροφὴν καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτὴν (*aversio et conversio*). Ἡ μὲν ἀπὸ τῶν ἔξω ἀποστροφή προστάττεται ἡμῖν, διότι ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἠναγκάσθημεν νὰ ἀκολουθῶμεν εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἐνῶ ὀφείλομεν νὰ δυσπιστῶμεν εἰς αὐτάς καὶ νὰ ἀφέλκωμεν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τούτων· ἡ δ' εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπιστροφή ἐπιτάττεται, διότι τὰ προστάγματα τοῦ λόγου μόνον ἐν ἡμῖν εὐρίσκομεν. Ἡ ὑπακοή (*obedientia*) εἶναι ἡ ἐπιτέλεσις τῶν προσταγμάτων τοῦ λόγου, εἰς ὃν ὑπακούοντες ἐνδέχεται νὰ διαφωνῶμεν πρὸς τοὺς νόμους καὶ ἐθισμοὺς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· στοιχοῦντες εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον καθιστάμεθα ξένοι τῶν παθῶν καὶ ἀποβαίνομεν ἀληθῶς ἐλεύθεροι¹.

Ἡ δικαιοσύνη (*justitia*) εἶναι ἡ τήρησις τοῦ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὑπαγορευομένου μέτρου· διότι ἡ ἀρετὴ, καθὰ ἤδη παρετήρησεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι τὸ μεταξὺ ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως μέσον. Τέλος τὰς ἀρετὰς πάσας συμπληροῖ ἡ ταπεινοφροσύνη (*humilitas*), ἥτοι ἡ ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου προερχομένη τῷ ἀγαπῶντι παντελῆς περὶ ἑαυτοῦ ὀλιγωρία καὶ ἀφροντισία (*neglectus, incuria sui*). Δύο δὲ ἀπαιτεῖ ἡ ἀρετὴ αὕτη πράγματα, τὴν ἐξέτασιν δηλονότι ἑαυτοῦ (*inspectio sui*) καὶ τὴν καταφρόνησιν ἑαυτοῦ (*despectio sui*). Ἡ ἐξέτασις ἑαυτοῦ ἄγει εἰς τὴν αὐτογνωσίαν, καθ' ἣν παρατηρῶ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶμαι θεατῆς ἀξιωθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ καταστῶ αὐτόπτης τοῦ καλλίστου θεάματος. Εἶμαι ἀπλοῦς θεατῆς τῆς τοῦ κόσμου μηχανῆς, διότι οὐδὲν αὐτῆς μέρος δύναμαι νὰ κατασκευάσω ἢ μεταβάλλω, νὰ ποιήσω ἢ ἀφανίσω. Καὶ τὸ ὅτι εἶμαι τοῦ κόσμου θεατῆς ὀφείλω εἰς τὸν θεόν· τῶν δὲ ὑπερφυῶν θαυμάτων, ὧν ἠξιώθην νὰ ὑπάρχω θεατῆς, τὸ μέγιστον καὶ συνεχὲς θαῦμα εἶμαι ἐγὼ αὐτὸς ὡς θεατῆς. Φυσικὸν δ' ἐπακολούθημα τῆς αὐτογνωσίας εἶναι ἡ καταφρόνησις ἡμῶν αὐτῶν. Συνειδῶς ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ δύναμαι, πείθομαι ὅτι οὐδὲν πρέπει νὰ θέλω· θὰ ἐγκαταλίπω ἑμαυτὸν ὅλως εἰς τὸν

1: « Κάρπος τῆς ὑπακοῆς εἶναι ἡ ἐλευθερία· διότι ὁ δουλεύων εἰς τὸν λόγον εἰς οὐδένα δουλεύει (*Fructus obedientiae est liberitas. Nemini enim servit qui rationi servit*).

θεὸν καὶ θὰ ὑποταχθῶ μετ' ἐγκαρτερήσεως εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ· δὲν θὰ φροντίζω περὶ τῆς ἐμῆς εὐτυχίας¹ καὶ εὐδαιμονίας², ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ καθήκοντος³.

6. Ἐπισκοπήσις. Ἀναθεωροῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Γεϊλίγγιος εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Καρτεσιακῶν, οἵτινες ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιλύσωσι τὴν ἐν τῷ φιλοσοφίᾳ τοῦ διδασκάλου ἐμπεριεχομένην δυσχέρειαν τὴν περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς. Ἐκ τῆς δυϊστικῆς δηλαδὴ θεωρίας προήρχετο ἡ διάκρισις καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀντίθεσις τῶν δύο δευτερευουσῶν οὐσιῶν, τῆς φυσικῆς (σώματος) καὶ τῆς νοητικῆς (ψυχῆς). Αὗται, καίπερ οὔσαι ἀντίθετοι, ἐμφανίζουσιν ἀντιστοιχίαν καὶ παραλληλίαν, ἐκλαμβανομένην συνήθως ὡς ἐπακολούθημα ἐπαλλήλου ἐπίδράσεως τῶν οὐσιῶν ἐκείνων, ἧτις ὅμως ἐπίδρασις δὲν ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῶν. Πρὸς ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων καὶ ἄρσιν τῆς δυσχερείας ὁ Καρτέσιος παρεδέξατο ἰδεατὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιθέτων οὐσιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ δηλοῖ τὴν πραγματικὴν αἰτίαν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν Καρτεσιακῶν ὁ μὲν Cordemoy καὶ ὁ de la Forge ἀπέφηναν τὸν θεὸν ὡς τὸν πρῶτον καὶ μόνον αἷτιον πάσης κινήσεως· ὁ δὲ Clauberg ἐθεώρησε τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ὡς αἰτίαν, ὅπως αἱ κινήσεις τοῦ σώματος χρησιμεύωσιν ὡς εὐκαιρίαὶ πρὸς ἐμφάνισιν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ δυνάμει ὑπαρχουσῶν ἐννοιῶν.

Περαιτέρω τοῦ Clauberg χωρήσας ὁ Γεϊλίγγιος καθώρισεν ἀκριβέστερον τὴν θέσιν τοῦ θεοῦ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν σώματος καὶ ψυχῆς. Γνωματεύει δηλαδὴ ὅτι τὰ ἐν τῇ ἑτέρα τῶν οὐσιῶν τούτων συμβαίνοντα χρησιμεύουσιν ὡς εὐκαιροὶ ἀφορμῆ (occas-

1. Πόσον διάφορος εἶναι ἡ προκειμένη ἠθικὴ ἀπὸ τῆς κρατούσης τότε ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς, ἧτις σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐθεώρει τὴν εὐδαιμονίαν.

2. Οἱ ἄνθρωποι συνήθως πλανῶνται καὶ καθίστανται δυστυχεῖς, ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, ὅτι ἐπιδιώκουσι μετ' ἄκρας σπουδῆς τὴν εὐτυχίαν. Ἄλλ' ἡ εὐτυχία εἶναι ὡς ἡ σκιά, ἧτις ἀκολουθεῖ μὲν εἰς τοὺς φεύγοντας φεύγει δὲ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτῇ.

3. Op. 3, 16 ἐξ. (Tract. cap. 2. sect. 2, § 2. αὐτ. annot. 1).

sio), ὅπως ὁ θεὸς παράγη τὰ ἐν τῇ ἄλλῃ ἀνάλογα φαινόμενα· ἢ, κατὰ κρείττονα τρόπον ἑρμηνείας, τὴν ἀντιστοιχίαν καὶ συμφωνίαν τῶν δύο οὐσιῶν προκαθώρισεν ὁ θεὸς ἅπαξ διὰ παντός, ἀπαρράλλακτως ὅπως ἐπιδέξιος τεχνίτης κατεσκεύασε δύο ὠρολόγια δεικνύοντα τὴν αὐτὴν ὥραν, χωρὶς βεβαίως νὰ ἐπιδρᾷ τὸ ἕτερον ἐπὶ τὸ ἄλλο.

Οὕτω πως ἀνομολογεῖται ὡς αἰτία τῆς συμφωνίας ὁ θεός. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ μόνη αἰτία πάντων τῶν ἐν τοῖς πεπερασμένοις συμβαινόντων, τὰ δὲ ὄντα ἀποβαίνουσι ψιλὰ ὄργανα τῆς θείας ἐνεργείας. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον μεταπίπτομεν ἡρέμα καὶ ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν πανθειάν. Ἐποῦ αἱ ψυχαὶ καὶ τὰ σώματα εἶναι παθητικὰ τῆς θείας ἐνεργείας, ἔπεται ὅτι δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς καθ' ἑαυτὰς ὑφεστῶσαι οὐσίαι· διότι οὐσία ἄνευ τῆς ἐνεργείας εἶναι ἀδιανόητος. Μία λοιπὸν ὑπάρχει οὐσία, μία αἰτία, ὁ θεός. Καὶ ἀληθῶς καθίσταται εὐδηλὸς ἡ ἐπὶ τὴν πανθειάν τροπὴ τοῦ φιλοσόφου, ὅταν ὀρίζῃ τὴν πρὸς τὸν θεὸν σχέσιν τοῦ πνεύματος (τῆς ψυχῆς) ἡμῶν· τὸ ἡμέτερον πνεῦμα, ὁ πεπερασμένος νοῦς, ὑπάρχει μόνον ἐν τῷ ἀπείρῳ νῶ, ἐν τῷ θεῷ. Ἡμεῖς εἴμεθα τρόποι (modi) τῆς θείας οὐσίας· ἐὰν δὲ ἀρθῶσιν οἱ τρόποι, ὑπολείπεται ὁ θεός¹.

Σημαντικὴ εἶναι τοῦ ἀνδρὸς ἡ γνωσιολογία, διότι οὐ μόνον διακρίνει βαθμίδας γνώσεως, ἀλλὰ πρῶτως καὶ κυρίως διότι χαρακτηρίζει (προλαμβάνουσα τὸν Κάντιον) τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν ὡς περιορισμένην μόνον εἰς ἐκεῖνα, ὅσα παρέχουσι καὶ καθ' ὃν τρόπον παρέχουσι ταῦτα οἱ ὑποκειμενικοὶ τύποι καὶ κατηγορίαι τοῦ νοῦ ἡμῶν.

Οὐχ ἤττον ἀξιόλογος εἶναι ἡ ἠθικὴ, ἥτις, ἀπαιτητικὴ οὔσα τῆς αὐτογνωσίας καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης², ἐπιζητεῖ, ὡς καὶ ἡ τοῦ Καρτεσίου, τὴν ὑπερνίκησιν τῶν παθῶν καὶ ἔχει ὡς ἀξίωσιν εἶδος

1. Ὁ θεός, περιέχων ἐν ἑαυτῷ τὰς ψυχὰς ὡς τρόπους, περιέχει ὡσαύτως καὶ τὰ σώματα (τὴν ἔκτασιν), πλὴν κατὰ τρόπον ἰδεατὸν καὶ ἄμοιρον ἀτελειῶν (eminenter)· δὲν ἐμπεριέχει αὐτὰ τὰ σώματα, καθ' ὃν τρόπον τὰς ψυχὰς.

2. Ἡ ταπεινοφροσύνη ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενναιοψυχίαν τὴν παρὰ τῷ Καρτεσίῳ.

τι φυγῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ τὸν βυθισμόν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν παρατήρησιν· ἐν τῇ αὐτογνωσίᾳ, ἣτις εἶναι ἅμα καὶ θεογνωσία, εὐρίσκει τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς καὶ τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν. Τοιαῦτα διδάγματα προφανῶς διακρίνει εὐγένεια διαθέσεως καὶ διαπνέει τὸ λεπτόν τῆς μυστικῆς θεωρίας ἄρωμα¹.

Ἐκ πάντων τούτων γίνεται φανερόν ὅτι ὁ Γεῖλιγγίος, ἀπὸ τοῦ καρτεσιακοῦ δυϊσμοῦ ὀρμηθεὶς, κατέληξέ πως εἰς τὴν πανθεΐαν καὶ τὴν μυστικὴν θεωρίαν, ἀνέπτυξε δὲ ἀξίαν προσοχῆς γνωσιολογίαν καὶ ἠθικὴν^{2,3}.

1. Εὐλόγως δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι πρὸς τὴν προκειμένην ἠθικὴν ὁμοιάζει ἡ ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα καὶ ἡ τοῦ Καντίου· ἐκείνη μὲν κατὰ τε ἄλλα καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπης, αὕτη δὲ κατὰ τὴν ἀπόλυτον προσταγὴν τοῦ καθήκοντος, ἀμφοτέραι δὲ κατὰ τὴν ὑποτίμησιν τοῦ οἴκτου ὡς τινος φιλαυτίας.

(Πλὴν ἀλλὰ δὲν νοεῖται, πῶς τὰ περὶ ἀρετῆς καὶ καθηκόντων λεγόμενα δύνανται νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψιλὸν τοῦ θεοῦ ὄργανον καὶ οὐδὲν πράττει ἀφ' ἑαυτοῦ).

2. Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Γεῖλιγγίου ὑπέστη πιθανώτατα ὁ Ῥιχάρδος B u r t h o g g e (1638-1711), διδάξας ἐν τῷ « Δοκιμίῳ περὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος » (An essay upon reason and the nature of spirits), ὅτι τὰ πράγματα νοοῦμεν οὐχὶ οἷα εἶναι καθ' ἑαυτά, κατὰ τὴν ἰδίαν δηλονότι αὐτῶν φύσιν, ἀλλ' οἶονεὶ περιβεβλημένα τὰς ἡμετέρας ἐννοίας, τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦ ἡμῶν. Οὐσία καὶ κατηγορήματα, αἴτιον καὶ ἀποτέλεσμα, μέρος καὶ ὅλον, τόπος καὶ χρόνος καὶ τὰ τοιαῦτα, ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῷ νῷ ἡμῶν καὶ ἀποτελοῦσι τὸ θολερὸν παρέμβλημα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πραγμάτων. Ὅτι οἱ τοιαῦτα ἀποφαινόμενοι ἄνδρες ἐγένοντο πρόδρομοι τοῦ Καντίου, εἶναι συμφανές.

3. Ἐκ τῶν περὶ Γεῖλιγγίου διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ ἑξῆς: Edm. P f l e i d e r e r, Ar. Geulincx, 1882.—E. G ö p f e r t, Geulincxs ethisches system, 1883.—G u s t. S a m t j e b e n, Geulincx, ein Vorgänger Spinosas, 1885.—Victor v a n d e r H a e g h e n, Geulincx, Étude sur sa vie, sa philosophie et ses ouvrages, 1886.—T. P. L a n d, A Geulincx und seine philosophie, 1895.—E. T e r r a i l l o n, La morale de Geulincx dans ses rapports avec la philosophie de Descartes, 1912.—A d. L e v i, Saggio sulla metafysica del Geulincx, Rivista trimestrale di studi filosofici e religiosi, τόμ. 2, 1921.—K a r l N a g e l, Das substanzproblem bei A. Geulincx, 1930.—G e o r g H o f f m a n n, Das Gottesproblem bei Geulincx und Malebranche, 1934.—Paul H a u s m a n n, Das Freiheitsproblem in der Metaphysik und Ethik bei A. Geulincx, 1934.